

Олександр Потехін

Ядерне роззброєння України у контексті її відносин з США та РФ

У статті розглядаються окремі аспекти політики США у сфері нерозповсюдження ядерної зброї та спільні зусилля Вашингтону й Москви щодо позбавлення Києва його успадкованого від СРСР ядерного арсеналу у 1991–1996 рр. Показано наслідки порушення «запевнень» Будапештського меморандуму 1994 р. та відсутності засобів стримування російської агресії в без'ядерній Україні. Увага акцентується на необхідності військово-політичної допомоги Україні з боку Сполучених Штатів, надання їй відповідної зброї для зміцнення міжнародної безпеки.

Ключові слова: США, Україна, РФ, російсько-українська війна, стримування, ядерна зброя, роззброєння, ЗМЗ, міжнародна безпека.

This article deals with certain aspects of U.S. policy with respect to nuclear nonproliferation. In 1992–1996 the United States and Russia pressured Ukraine to give up its nuclear arsenal, inherited from the Soviet Union; the author considers the special role played by Washington in the process of denuclearizing Ukraine. The article also examines the consequences of the failure to deliver on security assurances provided to Ukraine in accordance with the Budapest Memorandum, and how Ukraine's lack of nuclear weapons had a negative impact on the country's ability to constrain Russian aggression. The author argues that Russian aggression against Ukraine had disastrous consequences for the fate of the Nuclear Nonproliferation Treaty and prospects for nuclear disarmament. The author also emphasizes the need to upgrade America's military and political assistance to Ukraine.

Keywords: Russian-Ukrainian conflict, deterrence, nuclear weapons, weapons of mass destruction, international security, Nuclear Nonproliferation Treaty, Budapest Memorandum.

Найбільш цікавою вітчизняною науковою розвідкою з проблем ядерного роззброєння України та ролі США у цьому процесі досі залишається книга колишнього науковця НІСД, двічі стипендіата Програми імені Фулбрайта В. Чумака. Мені пощастило бути одним з рецензентів рукопису його монографії (вийшла друком 1999 р.); сформульовані у ній положення здебільшого витримали випробування часом¹. Дослідження питань ядерного роззброєння України значно актуалізувалися після незаконної анексії Росією Криму та вторгнення на схід нашої країни

російсько-терористичних військ у 2014 р. Авторство найбільш цікавих наукових праць, у першу чергу присвячених сумній для України долі «запевнень» у збереженні її територіальної цілісності та суверенітету, порушених однією з п'яти держав-підписантів Будапештського меморандуму (1994 р.) – Російською Федерацією – належить В. Горбуліну², а також С. Галаці³, Т. Біля-

¹ Чумак В. Ядерна стратегія США: від перевернення до нерозповсюдження / В.Чумак. – К.: НІСД, 1999. – 304 с.

² Горбулін В. Без права на покаяние / В. П. Горбулін. – Харьков: Фолио, 2009. – 379 с.; Горбулін В. Військово-ядерний тупик: український варіант // Дзеркало тижня. – 13.03.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/viyskovo-yaderniy-tupik-ukrayinskiy-variant_.html.

³ Galaka S. Ukrainian Crisis and Budapest Memorandum: consequences for the European and Global Security Structures // UA:UKRAINIAN ANALYTICA.- 2015, # 1. – P. 45–51.

ку¹, В. Василенку², О. Задорожньому³, І. Лоссовському⁴, Олені та Олексію Святунам⁵ та ін. Свого часу зверталися до питань денуклеаризації України у зв'язку з проблемами міжнародної безпеки й автор цих рядків разом з І. Тодоровим⁶. Проблемам пошуку шляхів до непоширення ядерної зброї у сучасному світі присвячені численні праці західних дослідників, серед яких найбільш цікавою й модерною є монографія Р. Барнса та П. Коула-третього⁷. Фундаторами у розумінні можливих наслідків ядерного роззброєння нашої країни виступили С. Міллер⁸ та Р. Квестор⁹; розгляд обраної нами теми неможливий також без використання базових праць – Р. Попадіюка¹⁰ й С. Пайфера¹¹.

¹ Біляк Т. Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/>; Біляк Т. Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 2). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-2/>.

² Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї / В. Василенко // Український тиждень. – 2014. – № 15 (335).

³ Задорожній О. Порухення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права / О. Задорожній. – К.: К.І.С., 2015. – 712 с.

⁴ Лоссовський І. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами / І. Лоссовський. – К.: УАЗП, 2015. – 168 с.

⁵ Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї / Олена Святун, Олексій Святун. – Віче. – № 20, жовтень 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4405/>.

⁶ Потехін О. Глобалізація безпеки / О. Потехін, І. Тодоров. – Донецьк: Ноулідж, 2011. – 246 с.; Потехін О. Мала енциклопедія міжнародної безпеки / О. Потехін, І. Тодоров. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2012. – 367 с.

⁷ Burns R. The Challenges of Nuclear Non-Proliferation / R. Burns, Ph. Coyle III. – Lanham MD: Rowman & Littlefield, 2015. – 238 p.

⁸ Miller S. Ukraine's flawed nuclear diplomacy / S. Miller // The Nonproliferation Review / Spring-Summer 1994. – P. 47–53; Qvester G. (Ed by) The Nuclear Challenge in Russia and the New States of Eurasia / S. Miller Russia and Nuclear Weapons, pp. 89–100. – Armonk, N. Y.: Sharps, 1995. – 275 p.

⁹ Qvester G. Nuclear Monopoly / G. Qvester. – New Brunswick NJ: Transaction Publ., 2000. – 234 p.; Qvester G. Nuclear Zero? Lessons from the Last Time We Were There / G. Qvester. – New Brunswick NJ: Transaction Publ., 2015. – 267 p.

¹⁰ Popadiuk R. American-Ukrainian Relations / R. Popadiuk – McNair Paper 55. – Institute for National Strategic Studies. – Washington, DC: National Defense University, October 1966. – 85 p.

¹¹ Pifer S. The Trilateral Process: The United States, Ukraine, Russia and Nuclear Weapons / S. Pifer. – Washington: Brookings, May 2011. – 43 p.

З огляду на сьогоднішні наслідки денуклеаризації України для міжнародної безпеки, суверенітету й територіальної цілісності нашої країни, навіть попри значний доробок українських та зарубіжних дослідників у вивченні цього питання, видається актуальним звернення до деяких аспектів відносин у трикутнику Україна–США–РФ, зокрема до головних подій 1991–1996 рр.

Загальновідомо, що офіційна мета США полягала в тому, щоб залишити Росію одноосібною спадкоємицею ядерного статусу СРСР після його розпаду, що зберігало за РФ місце постійного члена Ради Безпеки ООН; змусити Казахстан, Білорусь і Україну стати без'ядерними державами, тобто приєднатися до ДНЯЗу, вивести з територій цих країн тактичну й стратегічну ядерну зброю і водночас надати їм можливість самим розробити процедуру та механізми реалізації Договору СНО-1. Після того як у березні 1992 р. на Мінській зустрічі глав держав СНД не вдалося підписати відповідну угоду, адміністрація Дж. Буша запропонувала свій варіант, котрий мав забезпечити якомога швидше виведення ядерної зброї з колишніх радянських республік. Вже у квітні 1992 р. США запропонували проект додаткового п'ятистороннього Протоколу до Договору СНО-1, який був підписаний усіма учасниками 23 травня 1992 р. у Португалії та увійшов в історію під назвою Лісабонського протоколу. Цей документ визначив правонаступництво України, Росії, Білорусі та Казахстану щодо виконання колишнім СРСР умов Договору СНО-1. У Протоколі Україна, Білорусь і Казахстан у якомога стисліший термін зобов'язалися приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) як без'ядерні держави. Окрім Лісабонського протоколу, адміністрація Дж. Буша заручилася спеціальними односторонніми заявами президентів Білорусі, Казахстану і України, в яких вони підтвердили намір своїх країн стати без'ядерними державами, приєднатися до ДНЯЗ¹² та забезпечити вивезення стратегічної ядерної зброї до Росії. Досить детально заходи політики США щодо запобігання поширенню ядерної зброї на території держав-колишніх республік СРСР, за винятком Росії, були сформульовані адміністрацією Дж. Буша у липні 1992 р. Серед безпосередніх завдань були наступні: реалізація Договорів СНО-1 і ДНЯЗ щодо країн СНД; створення внутрішньої системи обліку й фізичного захисту ядерних

¹² Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї / Там само. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4405/>.

боезарядів та обладнання; створення ефективної системи експортного контролю за ядерними та ракетними технологіями відповідно до чинних багатосторонніх режимів; здійснення безпечного і надійного демонтажу ядерних боезарядів та контролю за вилученням з них ядерних матеріалів; створення умов для переорієнтації на невійськову проблематику колишніх радянських фахівців у галузі ядерних і ракетних технологій¹.

Москва від початку відмовлялася визнати права власності України – однієї з держав-спадкоємиць СРСР – на розміщений на її території третій у світі ядерний арсенал, і це довелося доводити до усвідомлення керівництвом РФ не без допомоги США. Але Київ ніколи не мав і не отримав подальше не тільки позитивного контролю над стратегічною ядерною зброєю, тобто можливості використати її на власний розсуд, а й негативного – здатності завадити використанню його основних компонентів Москвою. Суто символічним було рішення про те, що ця «спільна зброя СНД» може бути використана президентом РФ за погодженням відповідно з президентами України, Казахстану і Білорусі.

Спочатку у Вашингтоні не було однастайності у питанні ядерного роззброєння України. Як свідчать Дж. Голдгейр та М. Макфол, «одні вважали, що інтересом національної безпеки США було збалансувати ядерну міць Росії відповідними силами у країнах, що мали з нею спільні кордони. Інші дотримувалися точки зору, що американським інтересам відповідало б збереження становища, що існувало на той час: була одна ядерна держава й має залишитися одна ядерна держава. Для прихильників такого підходу загроза «Югославії з ядерною зброєю» була набагато важливіша потенціалу українського ядерного стримування. Ключовим виразником цього другого підходу був держсекретар Дж. Бейкер, і його аргументи мали в той час найбільший безпосередній вплив на розробку політики адміністрації Буша. Відразу після колапсу Радянського Союзу Бейкер надзвичайно енергійно наполягав, щоб питання виведення ядерної зброї, дислокованої в Україні, Білорусі та Казахстані стало найвищим пріоритетом адміністрації»².

Врешті підтримана Сполученими Штатами позиція РФ полягала в тому, щоб найскоріше вивезти ядерні боєголовки та носії до Росії. Згодом носії

стратегічної зброї, як і шахтні установки для запуску ракет, було вирішено знищити в Україні. Вочевидь, у питанні ядерного роззброєння України США цілком керувалися міркуваннями нерозповсюдження ЗМЗ, обмеження гонки ракетно-ядерних озброєнь та підтримки режиму «демократа» Б. Єльцина в РФ. Контекст позбавлення України можливостей вступу до «клубу» ядерних держав створювали договори СНО-1 (між СРСР та США від 31 липня 1991 р.) та СНО-2 (між США та РФ від 3 січня 1993 р.) та ін. Отже, про створення регіонального потенціалу стримування майбутньої російської загрози тоді на практиці не йшлося.

Фактичний стан процесу ядерного роззброєння України в 1991–1996 рр. під зовнішнім та внутрішнім тиском досить докладно описаний безпосереднім учасником подій, першим послом США в Україні Р. Попадюком «по гарячих слідах» подій³ та ще одним колишнім послом – США в Україні – С. Пайфером⁴. Висновки щодо стану безпеки України внаслідок завершення цього процесу, яких доходить Р. Попадюк, досить суперечливі. З одного боку, він стверджує, що вже у Троїстій заяві від 14 січня 1994 р. Україна отримала від США та РФ «більшість з того, чого прагнула: високий рівень публічних запевнень (*assurances*) від президентів Б. Клінтона та Б. Єльцина, запевнення про неприпустимість зовнішнього економічного тиску, відсутність згадування про СНД»⁵. Після схвалення Верховною Радою приєднання до ДНЯЗ як без'ядерної держави 5 грудня 1994 р. у Будапешті на сесії ОБСЄ ці запевнення з боку США та РФ набули сили, а згодом були підтримані окремими заявами Великобританією, Францією та КНР, тобто усіма ядерними державами-членами РБ ООН (депозитаріями ДНЯЗ). З іншого боку, Р. Попадюк не вважав за потрібне розмістити текст Будапештського меморандуму серед інших документів, що увійшли у додатки до його книги (він навіть не включив Будапештський меморандум до складеної ним Хронології основних подій). Більш того, Р. Попадюк вже тоді висловив серйозні сумніви щодо дієвості Будапештських запевнень: «Україна завжди судитиме про стан своєї безпеки з дій Москви, а не будь-яких обіцянок», тобто Київ завжди «побоюватиметься її майбутніх дій – припинення поставок енергоносіїв, використання проблем Чорноморського флоту чи становища російської меншини...»⁶. І це було

¹ Public Papers of the Presidents of the United States: George Bush. – Book Two, 1992–1993. – Washington: GPO, 1993. – P. 1086–1088.

² Голдгейр Дж., Макфол М. Цель и средства. Политика США в отношении России после «холодной войны». – М.: Международные отношения, 2009. – С. 56–57.

³ Popadiuk R. Зазначена праця.

⁴ Pifer S. Зазначена праця.

⁵ Popadiuk R. Зазначена праця. – P. 55.

⁶ Ibid. – P. 56.

цілком зрозуміло американському дипломату вже у 1996 р., коли була опублікована його праця. Не можна оминати увагою декілька її моментів. По-перше, коли Р. Попадюк пише про вимоги української сторони, він практично завжди вживає термін запевнення (*assurances*) у наданні безпеки. Але добре відомо, що Україна прагнула отримати і не отримала саме юридично зобов'язуючі гарантії (*guarantees*). В гарантіях їй було відмовлено під абсолютно абсурдними приводами, не менш абсурдними, ніж ті, які наводилися у 2014–2016 рр., щоб «обґрунтувати» відмову у наданні Україні оборонної зброї («не провокувати Москву»), на яку вона має право згідно зі Статутом ООН як країна-жертва зовнішньої агресії. По-друге, майже не з'ясованою залишається історія позбавлення України 3000 тактичних ядерних зарядів та їхніх носіїв. Питання процесу їхнього вивозу до РФ та компенсації з невідомих причин весь час залишається у затінку проблеми знищення ракетно-ядерного стратегічного потенціалу. У непрямий спосіб про це свідчить В. Горбулін: у 1994 році «...Україна пішла на схвалення важливіших політичних рішень зі стратегічних ядерних озброєнь з проекцією на розвиток ситуації у майбутньому. Я свідомо опускаю все, що передувало цьому кроку, а саме – рішення відмовитися від тактичної ядерної зброї, яку б мала Україна, оскільки у його схваленні не брав жодної участі»¹ (курсив мій. – О. П.). Така позиція В. Горбуліна, який не хоче навіть говорити про знищення українського арсеналу тактичної зброї й підкреслює свою непричетність до нього, є досить красномовною. Стаття 4-та Мінської угоди 11-ти країн-членів СНД від 30.12.1991 р. справді містила зобов'язання країн-учасниць сприяти ліквідації ядерної зброї в Україні, Білорусі та Казахстані і до липня 1992 року зосередити тактичну ядерну зброю для розкомплектації під спільним контролем – адже йшлося про Спільні стратегічні сили СНД. Жодного слова про вивіз тактичних ядерних озброєнь до Росії в Угоді немає². Українська сторона не тільки передала російській тактичну ядерну зброю, але й зробила це, як заявив Л. Кравчук на прес-конференції у м. Вашингтон 7 травня 1992 р., вже до цієї дати – за винятком спірного на той час арсеналу Чорноморського флоту³. Є серйозні підстави вважати,

що уряд у Києві на практиці майже не контролював цей процес⁴.

Всупереч положенням Мінської угоди 1991 р. без будь-якого погодження з країнами-учасницями Москва елегантно й невимушено приборала під себе Стратегічні сили СНД, перетворивши їх на стратегічні сили РФ. С. Пайфер як досягнення відмічає, що «Москва швидко забезпечила повернення усіх ядерних боєголовок тактичної зброї до Росії протягом першої половини 2002 року»⁵. У своєму детальному описі дипломатичних подій в процесі тристоронніх ядерних відносин США–Україна–РФ він наполягає на тому, що Вашингтон був змушений прямо долучитися до переговорів внаслідок провалу російсько-українського діалогу, що стало очевидним після саміту Єльцин–Кравчук у Масандрі у вересні 1993 р., хоча перша зустріч дипломатів у тристоронньому форматі відбулася ще у серпні того ж року⁶. Але надзвичайно активна діяльність державного секретаря Дж. Бейкера (нехай формально не у тристоронньому форматі, а шляхом прямих контактів з Москвою, спільного та окремого використання батога та пряника проти Києва), розпочалася набагато раніше – з його виступу у Принстонському університеті 12 грудня 1991 р., у якому він наголосив на намірах США запобігти виникненню на уламках СРСР нових ядерних держав⁷. Це, до речі, визнає й С. Пайфер.

Вже після того як Україна позбулася тактичної ядерної зброї, до січня 1993 р., тобто до часу підписання Тристоронньої угоди Україна–США–РФ, С. Міллер зазначав, що з точки зору американської сторони Україна «поєднувала риторіку денуклеаризації з поведінкою, яка викликала сумніви у її щирості щодо зобов'язань стати без'ядерною державою». Висувалася низка пояснень двозначності ядерної політики Києва. Згідно з першою позицією, Україна чесно прагне набути без'ядерного статусу, але на шляху імплементації цього рішення постає чимало перешкод, у тому числі й політичного характеру (маються на увазі умови роззброєння, що висувалися в першу чергу у Верховній Раді). Друга позиція: Україна не прийняла

¹ Горбулін В. Без права на покаяние / В. П. Горбулін. – Харків: Фолио, 2009. – С. 41.

² Minsk Agreement on Strategic Forces concluded between the 11 members of the Commonwealth of Independent States on December 30, 1991. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bits.de/NRANEU/START/documents/strategicforces91.htm>.

³ Pifer S. Зазначена праця. – Р. 12.

⁴ У своєму виступі на конференції з американських студій у КНУ 17.03.2016 р. український фахівець С. Галака повідомив, що ним особисто була зібрана інформація, згідно з якою процес передачі тактичної ядерної зброї відбувався безпосередньо за персональними домовленостями між командирами окремих підрозділів (бригада та ін.) ЗС України та росіянами, які обмінювали її на обіцянку надати відповідні посади у ЗС РФ.

⁵ Pifer S. Зазначена праця. – Р. 1.

⁶ Ibid. – Р. 2.

⁷ Голдгейр Дж., Макфол М. Зазначена праця – С. 64.

твердого остаточного рішення стати ядерною державою, але зволікає, щоб полишити відкритою для себе таку можливість. Третій варіант пояснень полягав у тому, що Україна бажає бути ядерною державою, але не готова зустріти міжнародні наслідки такого рішення. І нарешті – Україна розглядає ядерну зброю на своїй території як предмет торгу, який триває доки вона не віддала її. Останній підхід, як вважав С. Міллер, «був одним з небагатьох можливих засобів взаємно ув'язати вирішення проблем України з інтересами Заходу та Росії»¹.

Цілі української ядерної дипломатії полягали у тому, щоб, по-перше, ствердити міжнародне становище держави, привернути до себе увагу провідних держав світу та примусити їх до позитивної задіяності у пошуку вирішення нагальних життєво важливих проблем країни (енергетика та ін.). Слід відмітити, що проблематика ядерного роззброєння України активно використовувалася зацікавленими у ньому зарубіжними сторонами перемовин для формування негативного іміджу нашої країни, яка щойно набула незалежності й була надто вразливою у багатьох вимірах. По-друге, Київ прагнув отримати суттєву компенсацію за зброю та її носії, що підлягали знищенню. Згідно з загальними оцінками, вона досягла у сумі еквіваленту приблизно 1 млрд дол. На думку С. Міллера, це була неспівмірно мізерніша ціна, якщо брати до уваги масштаби безпекових інтересів США, які, як вважалося тоді у Вашингтоні, забезпечувалися ядерним роззброєнням України². По-третє, Україна вимагала надання зовнішніх гарантій її безпеки, суверенітету та територіальної цілісності, а отримала «запевнення», сформульовані у Будапештському меморандумі.

Той же С. Міллер вважав, що Україні «треба було шукати не гарантії безпеки, а гарантії допомоги у розбудові власного потенціалу конвенційних (звичайних. – *О. П.*) озброєнь, з акцентом на постачання засобів протитанкової та протиповітряної оборони, засобів радіотехнічної розвідки, зв'язку та ін.»³. Американський фахівець підкреслював, що розбудова власних збройних сил замість залишків радянської армії вимагає їх докорінного реформування, для чого треба готувати групи українських офіцерів у Національному оборонному університеті США (м. Вашингтон, О. К.). При цьому «допоки наголос робитиметься на роз-

витку саме оборонного потенціалу України, Росія не матиме жодних законних підстав протидіяти таким заходам». Врешті С. Міллер пропонував Києву (влітку 1994 року!) в обмін на ядерну зброю «вимагати розміщення миротворчих сил вздовж кордону з Росією. Загальноновизнано, що превентивна дипломатія спрацьовує тим краще, чим раніше вона задіяна, криз та конфліктів бажано уникати, а не керувати ними»⁴.

«Росія була сильно зацікавлена у денуклеаризації України», – зазначав С. Міллер у наступному – 1995 році. «Москва прагнула досягнути цього тиснучи як на Україну, і водночас з не меншою силою на США, щоб ті, у свою чергу, справляли тиск на Україну. Зовнішньополітична поведінка Москви не надто сприяла просуванню до вирішення проблеми ядерного роззброєння, оскільки її постійні тертя у відносинах з Києвом та пихатість підігрівали проядерні настрої в Україні. Втім, Росія не надто була зацікавлена у найскорішому розв'язанні проблеми денуклеаризації, що в кінцевому рахунку надало б Україні статус без'ядерної держави. Українська політика у ядерному питанні була благословенням для Москви. Вона стимулювала посилений спільний інтерес США і Росії, зближувала дві країни. Для Росії це було питання, яке надавало їй ваги та відволікало від її зовнішньополітичних вад. Таким чином Москва отримувала можливість критикувати Україну, здіймати раз у раз галас щодо її небезпечної поведінки. У короткотерміновій перспективі затягування денуклеаризації України відповідало інтересам Росії. Це пояснює, чому Росія не надто поспішала зняти розбіжності з Україною у питаннях двосторонніх відносин, що блокували її просування до денуклеаризації»⁵. Американський експерт також вважав, що існував сценарій, відповідно до якого Москва могла вдатися навіть до війни, щоб позбавити Київ ядерної зброї⁶. Очевидно, що тоді карт-бланш на це мав би надати Вашингтон. Отже, як бачимо, ядерної зброї Україна невдовзі позбулася, але війни уникнути не вдалося.

На часі для України та її партнерів повернутися до питання загальної компенсації за всі ядерні матеріали та знищені носії – варто перерахувати її розміри під кутом зору сьогодення, а не з позиції «беріть, що дають (тобто ТВЕЛІ), бо взагалі нічого не отримаєте», якої тоді солідарно дотримувалися США та РФ. Закон Нанна-Лугара, прийнятий

¹ Miller S. Ukraine's flawed nuclear diplomacy / S. Miller // The Nonproliferation Review / Spring-Summer 1994. – P. 47.

² Ibid. – P. 49, 53.

³ Ibid. – P. 52.

⁴ Ibid. – P. 52.

⁵ Quester G. (Ed by) The Nuclear Challenge in Russia and the New States of Eurasia / S. Miller Russia and Nuclear Weapons, pp. 89–100. – Armonk, N. Y.: Sharps, 1995. – P. 96.

⁶ Ibid. – P. 97.

ще 1991 р., був сформульований таким чином, що надавав кошти виключно на знищення ядерного потенціалу. Жодних компенсацій, а тим більше матеріальної допомоги у розбудові сучасних збройних сил України (без чого право нашої держави на самооборону залишилося суто декларативним), або вирішенні соціальних проблем військовослужбовців, навіть ракетників, яких звільняли зі служби у зв'язку з ліквідацією їхніх підрозділів, ним не передбачалося. Отже, ініціатори знешкодження українського ядерного потенціалу мали б визнати свою частку відповідальності за те, що взимку-навесні 2014 р. країна опинилася неозброєною перед обличчям російського вторгнення, й інвестувати свої кошти у швидку відбудову ВПК України, що потребує декількох мільярдів доларів, та надати країні-об'єкту агресії з боку РФ (держави-порушниці наріжних положень Будапештського меморандуму 1994 р.) відповідні технології та комплектуючі. Вони знадобилися б і задля переозброєння української армії сучасною військовою технікою нового покоління, і на компенсацію збитків економіці, і на облаштування внутрішніх мігрантів, кількість яких в Україні сягнула, за даними офіційної реєстрації, 1,5 млн осіб, насправді ж наближається до 2 млн. Нагадаємо також, що саме «поради» Заходу, який вимагав від українського керівництва «ніякого кровопролиття на Донбасі», завадили придушити у зародку виступи проросійських сепаратистів на сході країни навесні 2014 р., коли в Україні вже були необхідні для цього сили і засоби. Сподіваємося, нині діюча або наступна адміністрація США – чим скоріше, тим краще – усвідомить, що сьогодні інвестиції у потенціал стримування подальшої агресії РФ в Україні, повномасштабна реалізація індивідуального та колективного права нашої держави на самооборону – це єдиний можливий шлях до європейської безпеки.

Як справедливо вказує А. Умланд, «міжнародні наслідки так званої “української кризи” не обмежуються теренами Східної Європи та сьогоденням. Серед іншого, напад Росії на Україну руйнує логіку Договору 1968 р. про нерозповсюдження ЗМЗ» (ДНЯЗ)¹. Р. Ейнгорн, на перший погляд, дотримується протилежної точки зору: «Схоже, результат української кризи, добрий чи поганий, матиме лише маргінальний вплив на режим нерозповсюдження. Рішення щодо ядерної зброї за-

лежатиме від особливостей обставин у кожній конкретній країні. Малоімовірно, щоб аргумент “подивіться, що трапилося з Україною” був би при цьому вирішальним фактором». Але водночас він стверджує: «Кінцевий результат сучасної української кризи може мати деякий вплив на майбутні рішення у ядерній сфері. Якщо Росія заплатить дуже високу економічну й політичну ціну за свої зусилля по дестабілізації України, це може відбити охоту в Росії та інших потенційних агресорів вдаватися до подібної поведінки у майбутньому, що знизить міжнародну стурбованість, яка, у свою чергу, призводить до зростання інтересу до набуття власних ядерних сил. І якщо Україна отримає суттєву допомогу Заходу та подолає кризу, збереже свій суверенітет та відновить територіальну цілісність, це має також посилити позицію, згідно з якою країни можуть забезпечити свою безпеку без ядерної зброї»².

Як пише у згаданій праці С. Пайфер, американська влада категорично не бажала підписувати з Україною «юридично зобов'язуючий документ» щодо її безпеки. Отже, «було зібрано у пакет запевнення (*assurances*), які Україна вже мала згідно з Заключним актом НБСЄ в Гельсінкі, Хартією ООН та ДНЯЗ. Проте український уряд вважав політично корисним мати ці запевнення зібраними у конкретному документі. Слова мають значення, і в той час виникло велике питання щодо того, використовувати в меморандумі термін “гарантії” (*guarantees*) чи “запевнення” (*assurances*). Сполучені Штати надають гарантії союзникам, таким як держави-члени НАТО; термін “гарантії” передбачає військові зобов'язання. На початку 1990-х рр. ані адміністрація Джорджа Буша-старшого, ані адміністрація Б. Клінтона не були готові до військового захисту України і обидва вважали, що, навіть якщо б вони схотіли, Сенат не надав би необхідні дві третини голосів для згоди на ратифікацію такого договору»³. До того ж Пайфер нагадує, що йшлося просто про державидепозитарії ДНЯЗ (до них, крім США, Великобританії, РФ, також належать КНР та Франція).

Питання полягає в тому, чи докорінно змінилась ситуація у світі сьогодні, коли для припинення зухвалої російської експансії потрібне надання Україні саме «гарантій», а не «запевнень». Зарубіжні експерти схильні вважати, що Україні не

¹ Умланд А. Демонстративный коллаборационизм: как Китай и французские правые подрывают режим нераспространения ядерного оружия // Континент. – 2015. – Вып. 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://continent.de/authors/umland/public-01-11-2015.html>.

² Einhorn R. Ukraine, Security Assurances, and Nonproliferation / R. Einhorn / The Washington Quarterly. – Spring 2015. – P.60. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://twq.elliott.gwu.edu/sites/twq.elliott.gwu.edu/files/downloads/TWQ_Spring2015_Einhorn.pdf.

³ Pifer S. Зазначена праця. – P. 17.

варто розраховувати на якісь додаткові гарантії міжнародної безпеки, мовляв, слід задовольнятися тим, що є у Будапештському меморандумі. Стандартним аргументом навіть партнерів України є те, що меморандум не є договором, тобто він є традиційно нижчим в ієрархії вагомості міжнародних документів. Але зрештою, сила документа полягає не в його формі, а в бажанні учасників надати дієвості його положенням.

На відміну від Російської Федерації, США виконували узяті на себе зобов'язання: утримувалися від дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності України; не застосовували проти нашої держави зброї; звернулися до РБ ООН стосовно ситуації в Криму та проводили консультації з цього питання. Однак, як відомо, Будапештський меморандум не передбачає жодних зобов'язань цих держав застосувати силу задля захисту територіальної цілісності України. Оскільки Російська Федерація пішла на одностороннє порушення положень Будапештського меморандуму, в березні 2014 р. народні депутати України О. Чорноволенко, В. Королюк та С. Каплін внесли на розгляд парламенту проект закону «Про денонсацію Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року», який передбачав вихід нашої держави з ДНЯЗ та подальше відновлення нею ядерного статусу¹. Звичайно, це був суто символічний крок – у листопаді 2014 р. законопроект було відкликано². Це відбулося тому, що найбільш стійкий прихильник України у її протидії російській агресії – США – ніколи б не підтримали вихід Києва з ДНЯЗ, а набуття ядерного статусу не сприяло б вирішенню проблеми відновлення територіальної цілісності нашої країни. Мають

рацію ті експерти, які стверджують, що ядерна зброя є засобом стримування ворога, але не пристосована для вирішення конкретних військово-політичних задач. У нашому випадку – звільнення окупованих Росією територій.

Ядерне роззброєння України не дозволило нашій країні свого часу створити національний потенціал ядерного стримування агресора (що було неможливо без допомоги з боку США), тобто позбавило державу збройних засобів самопомоги, а міжнародні «запевнення» у сфері безпеки змогли лише незначною мірою частково компенсувати їхню відсутність. Міжнародною спільнотою, зокрема Сполученими Штатами, за Україною визнано право лише на *обмежену* самооборону. Обмеження здатності України до самооборони накладалися дією щонайменше наступних факторів: а) зруйновані попереднім режимом збройні сили після початку російського вторгнення виявилися майже цілком небоєздатними; б) відсутність з боку держав-учасниць Будапештського меморандуму (крім РФ) дій, здатних негайно зупинити агресора-підписанта тих самих угод; в) відмова США рішучим чином сприяти підвищенню боездатності ЗС України шляхом негайного надання їй сучасної військової техніки (навіть оборонної), спорядження, засобів зв'язку, збору інформації та ін. У своїй книзі «Ядерний нуль? Уроки часів, коли ми востаннє були там» Дж. Квестор висловлює сумніви, що його онуки житимуть у без'ядерному світі, але сподівається на здатність людства запобігти використанню ЗМЗ. Він наголошує, що «ентузіазм щодо роззброєння зникає, коли йдеться про події у позбавленій ядерної зброї Україні»³.

¹ Про денонсацію Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року: Проект Закону України № 0076 від 20 березня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50334.

² Біляк Т. Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshetskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/>; Біляк Т. Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 2). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshetskogo-memorandumu-1994-r-chastina-2/>.

³ Quester G. Nuclear Zero? Lessons from the Last Time We Were There / G. Quester. – New Brunswick NJ: Transaction Publ., 2015. – P. 1–2.